

KATONA ZS. JÓZSEF

TOSCA METAMORFÓZISA

Egy drámai történet születése és átváltozása, avagy a pásztorlányból lett világhírű filmszínésznő

Az operának a zene dramaturgiája a fő meghatározó eleme, az adja az előadás ritmusát, hangulatát, tempóját, érzésvilágát. Mindezeket az összetevőket a színdarabban a rendező határozza meg, szabadon dönthet ezek lefolyásáról, míg az operában a rendezőnek alá kell vetnie koncepcióját a zene törvényeinek.

Jelen tanulmány egy történelmi eseményt ürügyként felhasználó drámai történet fejlődését követi nyomon különböző művészeti ágazatok feldolgozásában.

A drámaíró

■ A *La Tosca* című ötfelvonásos színdarabot Victorien Sardou francia drámaíró személyesen Sarah Bernhardt, a kor híres dívája számára írta. A színdarabot 1887. november 24-én mutatták be a párizsi Théâtre de la Porte Saint-Martin nevű színházban. Annak ellenére, hogy a darabot elmarasztalta a kritika, egy év alatt mégis nagy népszerűsége és hírnévre tett szert. A színdarab népszerűsítéséhez Sarah Bernhardt országos és világszerte is hozzájárult, csak Franciaországban több mint háromezer előadást ért meg és harminc éven át tartották műsoron a világ vezető színházai.

Franciaország legmagasabb kitüntetésének, a francia Becsületrend Arany Keresztjének tulajdonosát, Victorien Sardout nemcsak jeles drámaíróként, hanem az Egyesült Államokból elterjedt spiritizmus egyik lelkes híveként is számon tartja az emlékezet.

A dráma ihletője

■ Sarah Bernhardt személyiségét, életútját és karrierjét részletesebben szeretnénk bemutat-

ni, tekintettel arra, hogy Tosca karaktere jórészt ennek a dívának a személyiségére, egyéniségére, karizmájára épül. Az ő vonzereje, drámai kifejező karaktere inspirálta a szerzőt műve megírásában.

A kurtizán múltú anyától származó Sarah Bernhardt kora legnépszerűbb színésznői közé tartozott. Kora krónikásai szerint előadásmódját, rendkívüli érzelmi pátosszal megformált szerepeit nagy meggyőzőerő jellemezte. Vonzó természete, tehetsége, káprázatos intelligenciája magával ragadta kortársait. A szerény körülmények között nevelkedett kis Sarah gyerekkorában kecskepásztorként segítette anyja háztartási költségeinek a fedezését. Talán erre is utalhatott Puccini az opera harmadik felvonása elején a kis pásztorgyerek által énekelt *Io de' sospiri* kezdetű dallal. Már iskolás korától megbotránkozattatta környezetét rebellis viselkedésével, mind az Ágoston-rendi intézményben, ahol elemi iskoláit végezte, mind a Conservatoire de Paris-ban vagy később a Comédie Française-ben, ahol hirtelen haragjában felpofozta a színház primadonnáját, s emiatt aztán menesztették a társulattól. Szikár testalkata nem sokat segítette színészi karrierjében, abban a korban, amikor a közéletben, de főleg a színpadon a testes hölgyek számítottak ideálisnak. Ugyanakkor pontosan ennek köszönhetette az, hogy férfiszerepeket is tudott vállalni, többek között a *Hamletet*. Utazgatni kezdett, majd később karrierje érdekében gazdag férfiak barátnője lett. Szerelmi életét, befolyásos, vagyonos férfiakkal vagy színpadi partnereivel való kapcsolatait sohasem tartotta titokban.

A párizsi Odéon színház hozta meg neki a várva várt sikert. Később visszakerülve a Comédie Française-be sztárgázsiért, kora legnépszerűbb írói, Victor Hugo, George Sand, Gustave Flaubert, Victorien Sardou, Jean Racine, Alexandre Dumas apa és fia és sokan mások versengtek kegyeiért, akik remek főszerepeket dedikáltak neki. Pár év múlva egyoldalúan felmondta a színházzal kötött szerződését, amiért hatalmas kártérítést kellett fizetnie. Több mint húsz évebe telt a színésznőnek, hogy rendezze tartozását. Világkörüli útra indult, bárhol megfordult, lehengerelte közönségét, ezzel anyagi nehézségeit is rendezhette. Egy ilyen turnén a *Toscával* súlyos térd-sérülést szenvedett, amit elhanyagolt, és emiatt később amputálni kellett a lábát, de ekkor sem hagyott fel a színpadi játékkal, s szerepeit ülve játszotta el. 1893-ban megalapította a saját színházát, a Théâtre de la Renaissance-t, majd a Théâtre Sarah Bernhardt-ot. Közele barátja lett Alfons Mucha is, akivel a legtöbb plakátját, műsorfüzetét, díszletét és jelmezét tervezte. Színműveket is írt, festett, és szobrászkodott. Műveit kiállításokon is bemutatta. A porosz-francia háborúban kórházat rendezett be az Odéon színházban, ahol nővérként segített a betegeken, és a téli hideg hónapokban felégette a díszleteket a betegek gyógyulása érdekében. Az első világháborúban, 72 évesen, fél lábbal és legyengülten a legveszélyesebb frontszakaszokra utazott, hogy előadásaival a katonákat lelkesítse. Elsők között vállalt szerepeket némafilmekben is. Említésre méltó az 1912-ben Adolph Zukor által rendezett *The Loves of Queen Elizabeth* című film, amit utólag kézi festéssel kiszínezték, így ez lett az első színes film is. Óriási sikert hozott ez az alkotás, ami megmutatkozott az anyagiakban is. Ebből a bevételből alapította meg a rendező a Paramount Pictures filmstúdiót, Sarah Bernhardt pedig a honoráriumból törleszteni tudta adóságai egy részét. 1923-ban bekövetkezett halála

pillanatában is éppen egy film forgatására készült, amit saját lakásán szerettek volna megejteni, amikor hirtelen rosszul lett, összeesett, és meghalt. Nevéről nemcsak utcákat, tereket neveztek el, hanem Dániában egy aprósüteményt is Sarah Bernhardt-Kagernek. 1914-ben kitüntetettje lett a francia Becsületrendnek.

Habár Sarah Bernhardt volt Sardou műzsája a *Toscához*, a színdarabban megformált női karakter mégis sok szempontból ellentéte az ihletet adó személynek. Tosca egy idealizált módon bemutatott, naiv, őszintén szerelmes, tiszta szívű úrhölgy, akit maró feltékenység gyötör társa bármilyen gyanús, a nőekkel szembeni viselkedésekor. Ezt a gyengeségét használja ki Scarpia, Róma teljhatalmú rendőrfőnöke, hogy bizalmatlanságát erősítve szerelme iránt, galád módon törbe csalja és árulásra bírja a hűséges asszonyt.

Puccini látta ezt a darabot Sarah Bernhardt előadásában, és elhatározta, hogy operát fog írni belőle. Hosszas alkudozások után Sardouval és a librettistáival, Luigi Illicával és Giuseppe Giacosával megírta az operát. A bemutató 1900. január 14-én volt a Teatro Constanziban, amely ma a Teatro dell'Opera de Roma nevet viseli. Tosca szerepét a román származású Hariclea Darclée szoprán énekelte, Cavaradossit Emilio De Machi tenor, Scarpiát pedig Eugenio Giraldoni bariton. A karmester Leopoldo Mugnone, a rendező Nino Vignuzzi, a díszlettervező pedig Adolfo Hohenstein volt.

A színdarab és annak továbbfejlesztett változata, az opera

■ A szövegkönyv és az operalibrettó közötti különbségek a műfaji sajátosságokból adódnak. Az operának a zene dramaturgiája a fő meghatározó eleme, az adja az előadás ritmusát, hangulatát, tempóját, érzésvilágát. Mindezeket az összetevőket a színdarabban a rendező határozza meg, szabadon dönthet ezek lefolyásáról, míg az operában a rendezőnek alá kell vetnie koncepcióját a zene törvényeinek. Ahhoz, hogy zeneileg jobban érvényesüljenek a karakterek, Luigi Illica és Giuseppe Giacosa librettisták lecsökkentették a szereplők számát és a felvonásokét is ötről háromra. Kevésbé lett fontos a politikai motiváció, inkább a karakterek és azok viszonya vált elsődlegessé az operában. A színdarabban Angelotti és Cavaradossi nem ismerik egymást, az operában azonban igen. Toscának az operában nincs szobalánya, Cavaradossinak nincsenek inasai, csak egy szerzetes segédje, a Sekrestyés szerepben. Az opera második felvonásából teljesen kihagyták a báljelenetet, csak a marenói csata osztrák győzelmére szervezett multság hangjai hallatszanak be az ablakon, így számtalan szereplőt és statisztát lehetett nélkülözni. A színdarab második, harmadik és negyedik felvonásait összegegyűrták, így jött létre az opera második felvonása. Ezzel viszont a színdarabban levő szituációk egy része kimaradt, átalakult. Bizonyos eseményekre, mint például a marenói csata fordulataira csak utalás történik. A színdarabban ellentétben az operában Scarpia rendőrfőnök megmutatja az első felvonás végén Toscának, hogy megtalálta a márkiné elhullatott legyezőjét, ami bizonyítja azt, hogy a hölgy ott járt, és találkozhatott Cavaradossival. A templom helyszíne a színdarabban a jezsuita rendnek a Quirinale hegyen épült Via dell Quirinale 30. szám alatt található Sant'Andrea all Quirinale temploma, míg

az operában a helyszínt a Corso Vittorio Emanuele és a Corso Rinascimento sarkán lévő Sant'Andrea della Valle templomba helyezték át, mivel itt több lehetőség van egy szökevény elrejtőzködéséhez.

Puccini: *Tosca* 1. felvonás, nyitó kép

Az operai előadások főpróbáján készült felvételeket Rohonyi D. Iván készítette.

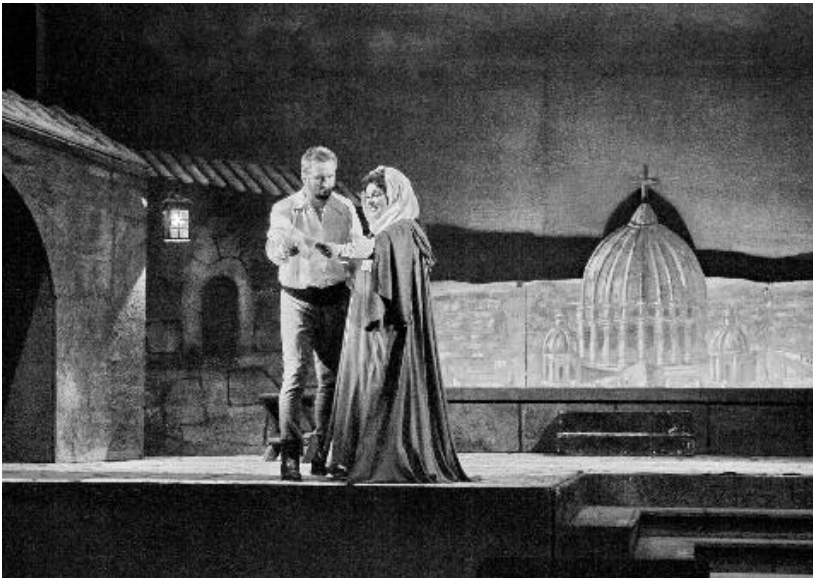
Cavaradossi elfogása és vallatása a színdarabban Attavanti márkiné nyári villájában történik, Róma közelében, Scarpia halála pedig az Angyalvárban berendezett rendőrfőnöki rezidenciáján esik meg. A marengói csata fordulatának híre a színdarabban a báli jelenetet szakítja meg, az operában viszont Cavaradossi kínzatása alatt hozza a hírt Sciarrone, és a fogoly előtt értesíti a főnökét a csata fordulatáról. Erre a hírre tör fel Cavaradossiból a győzelem dicsőítése és a szabadság eljövételének a diadalittas vallomása: „*Vittoria! Vittoria!! L'alba vindice appar che fa gli empi tremar! Libertr sorge, crollanti rannidi!*” (szabad fordításban: „Győzelem! Győzelem!! Megjött a bosszúálló hajnal, amely megrettentí a gonoszokat! A szabadság felemelkedik, a zsarnokság összeomlik!”)

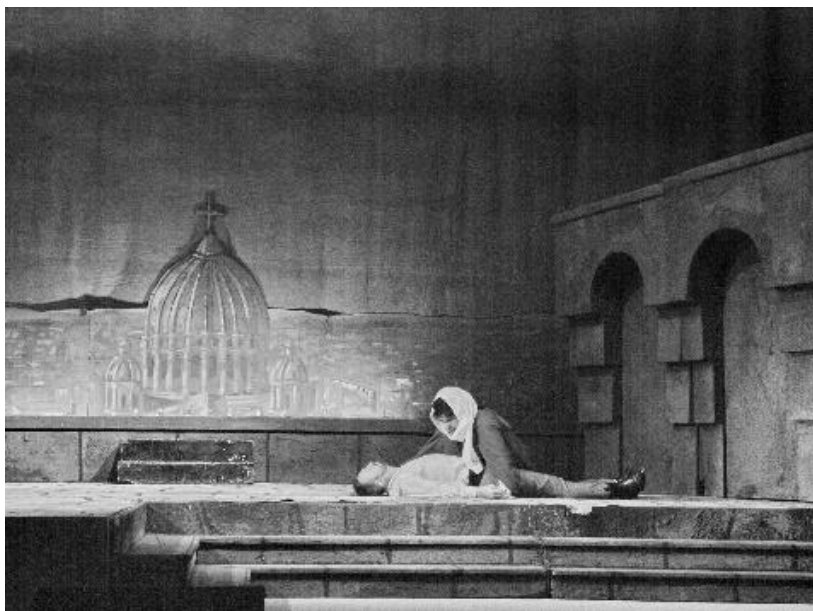
A színdarabban Cavaradossit a színen kívül faggatják, az operában viszont egy félig nyitott, rejtett ajtó mögül szűrődnek ki a tortúra hangjai. A színdarabbal ellentétben az operában a kivégzés – verista módon – a színen történik. Tosca utolsó szavai a színdarabban az őt üldöző Spolettához szólnak, míg az operában Scarpianak szegezi utolsó szavait. A harmadik felvonás elejére Puccini egy pasztoráljelenetet komponált, ami nincs a színdarabban, sőt Cavaradossinak a búcsúlevél ürügyén egy gyönyörű nagyáriát adott, amelyben vallo-mást tesz a szép múltrol, a szerelemről és a könnyörtelen halálról.

A történelmi hitelesség mint dramaturgiai elem

■ A dráma cselekményének helye és ideje pontosan meghatározott mind a színdarabban, mind az operában: Róma, az 1800. június 17-e délutánja és 18-a hajnala között eltelt 18 óra. A darabban a hitelesség kedvéért valós helyszínekre, történelmi eseményekre és személyekre történnek utalások. Ilyen például az 1800. június 14-i marengói csata megemlézése, két alkalommal is, amelyben a Bonaparte Napóleon által vezetett sereg megütközött az osztrák csapatokkal. Első alkalommal a franciák megfutamodásáról érkezik hír, erről beszélnek a szerzetesek a színdarabban, és erről értesíti a sekrestyés a gyerekkart az opera első felvonásában. Ennek az osztrák győzelemnek a megünneplésére szervezik a megszálló erők hatóságai azt a bált, amelyre meghívják énekelni Floria Toscát, a kor ünnevelt díváját.

A Sardou drámájában ötfelvonás van öt helyszínen és hat képben. Puccini kérésére Luigi Illica és Giuseppe Giacosa szövegkönyvírók összevontak felvonásokat és jeleneteket. Lerövidítették az egész cselekményt három felvonásra, és csak a harmadikban tartottak meg két képet: az első helyszíne a börtöncella, ahol elhangzik Cavaradossi híres hatyúdala az *E lucevan le stelle*; a második kép pedig a kivégzőhelyen játszódik, a dráma beteljesülésének, Cavaradossi és Tosca halálának a helyszíne. A Kolozsvári Magyar Operában 2003-ban bemutatott változatában a harmadik felvonás két utolsó képe össze van vonva egy helyszínre, az Angyalvár tetőteraszára, így a vár-börtön és a kivégzőhely egy spirituális térbe került. (Bemutató: 2003. december 14., új rendezésben, felújított díszletben és jelmezben. Rendező: Katona Zs. József. Díszlettervező: Szakács György. Jelmeztervező: H. Roşescu Lya. Floria Tosca: B. Konrád Erzsébet; Mario Cavaradossi: Daróczy Tamás; báró Scarpia: Herz Péter; a Kolozsvári Magyar Opera zenekara és énekkara. Vezényelt: Horváth József)

Puccini: *Tosca* 3. felvonás

A cselekmény kibontakozására választott helyszínnek ma is létező épületekben lettek kijelölve, mint például a színdarab első felvonásának Sant'Andrea all Quirinale temploma vagy az opera esetében a római Piazza Vidoni 6. szám alatt található Sant'Andrea della Valle jezsuita templom, ahová a költői képzelet helyezte el az Attavanti-kápolnát, ami a valóságban nem létezik. Itt pillantja meg először a festő Cavaradossi angyali modelljét, Attavanti márkinőt, aki nek angyali képmását fel is használja a készülő Mária Magdolna-festményéhez. Ez a kép lesz Tosca féltékenységének és a drámai cselekmény kirobbanásának az okozója.

A második felvonás mind a színdarabban, mind az operában a Róma egyik reneszánsz gyöngyszemének számító Farnese palotában bontakozik ki, a Piazza Farnesén, ahol ma a francia nagykövetség található. Az operában – a leegyszerűsített dramaturgia kedvéért – a harmadik felvonás helyszínére, az Angelotti villára már csak utalás történik. A negyedik felvonásban szereplő Scarpia rendőrfőnök dolgozószobája, ami a színdarabban az Angyalvárban található, az operában átkerült a Farnese palota emeleti részébe. Ez a gyönyörű palota tragikus fordulatok helyszíne lesz. Az operai librettó szerint ebben a

Puccini: *Tosca* 1. felvonás

palotában egyszerre két esemény is zajlik: az egyik tágasabb teremben zajlik a marengói csata győzelmére szervezett bál, ami alatt egy másik, emeleti helyiségben, Scarpia, Róma rendőrfőnöke szobájában Cavaradossi festőművész kihallgatása történik. Ide érkezik meg a futár a marengói csata elvesztésének hírével, itt hozza nyilvánosságra Cavaradossi a saját érzelmeit az elnyomókkal szemben, amivel megpecsételi további sorsát is. Itt próbálja Scarpia megnyerni Tosca kegyeit, család módjára gerjesztve féltékenységet, hazug bizonyítékokkal ecsetelve a festőművész szerelmének „hűtlenségét”, aminek következtében a lelkiileg meggyötört nő elárulja a szökevény Cesare Angelotti rejtékhelyét. Ugyanitt bocsátja ki a rendőrfőnök Toscának az árulásért cserébe kapott „felmentést és szabad eltávozást” Rómából, szerelme és saját maga számára, ami utólag ugyancsak aljas hazugságnak, átverésnek bizonyul. És ugyanitt végez Tosca egy váratlan késszúrással a szerelmi mámortól elvakult Scarpiával.

Puccini: *Tosca* 2. felvonás

A következő helyszínen játszódik az opera harmadik, illetve a színdarab negyedik és ötödik felvonása, és fejlődik a tragikus vég felé. Ez a Sant'Angelo várnak (Angyalvárnak) a börtöne és terasza. Itt kerül felszínre Scarpia alantass terve és szándéka Cavaradossival: a valódi szabadság helyett a halál szabadságát osztva ki neki. Ez a hely, a sok száz halálraítélt és kivégzett, bebörtönzött ember mellett még két ártatlan lélek, két őszinte szerelmes, Cavaradossi és Tosca életét is elragadja.

A szereplők is létező személyekre utalnak

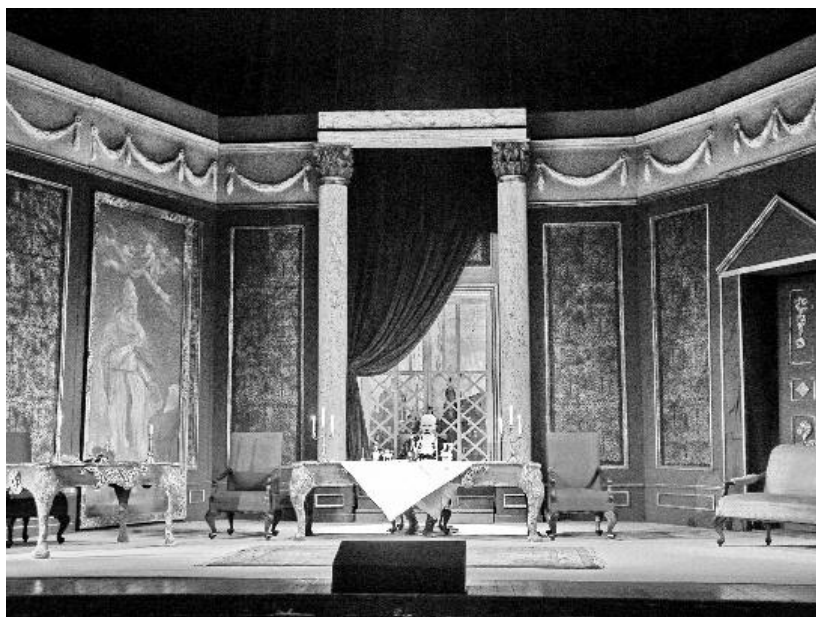
■ A címszereplő, Flória Tosca – amint már említettük – kitalált személy, akinek karakterét a szerző által csodált világhírű díva, Sarah Bernhardt komplex személyisége ihlette.

Szerelme, Mario Cavaradossi egyes szerzők szerint egy létező, kevésbé ismert, Franciaországban tanult, a forradalom eszméit magáénak valló, lelkes fiatal festő volt, mások szerint viszont ő is fikciós karakter, akárcsak Tosca.

A szökött, előkelő fegyenc Cesare Angelottit azonban létező személyről formálták meg, a bonapartista Liborio Angelucciról, a Római Köztársaság konzuljáról, akinek élete és tevékenysége sok szempontból hasonlóságot mutat a színdarab szereplőjével.

Az Attavanti családnév létezik Olaszországban, a nemesi rangsorok között is. Érdekességképpen megemlíthetjük, hogy Mátyás király szolgálatában létezett egy miniatűrökre szakosodott olasz festő, Attavante degli Attavanti, akinek munkái megtalálhatók Párizs, Brüsszel és Firenze múzeumaiban is.

Scarpia karaktere név szerint is létezett. A Római Köztársaság leverése után, 1799 szeptemberében az osztrák hatóságok Vitellio Scarpiát nevezték

Puccini: *Tosca* 2. felvonás

ki Róma rendőrfőnökének. Kegyetlen, könyörtelen zsarnok hírében állt, és fő feladatának tartotta a menekülő, bukott Római Köztársaság konzuljának az elfogását és nyilvános kivégzését.

Miről is szól a *Tosca*? A szerelemről, féltékenységről, szökésről, üldözésről, kínzásról, zsarolásról, aljas becsapásról, nemes kiállásról a zsarnoksággal szemben és a legnemesebb szerelmi áldozatról egy kegyetlen diktatúra idején.

A rövid történet

■ A hírhedt Angyalvár (Sant'Angelo) börtönéből megszökik a legelőkelőbb fegyenc, Césare Angelotti, a bukott Római Köztársaság konzulja, akit testvére, Attavanti márkiné rejteget a saját villája kertjében levő kútban. Ezt a rej-

tekhelyet árulja el Tosca, miután nem bírja végignézni a bűnpártolás gyanújával vádolt szerelme, Cavaradossi festőművész kinszenvedéseit a vallatás alatt. Az agyonkínzott Cavaradossi diadalittasan fakad ki Scarpia rendőrfőnök előtt az osztrákok vereségének hírére, ám ezzel a gesztussal végleg megpecsételi a sorsát. A halálos ítélet alól csak Tosca tudná megmenteni, ha elfogadja Scarpia ajánlatát, hogy szeretője legyen. Cavaradossi megmenekülhet, de át kell esnie egy látszatkivégzésen, ha már elítélték. Tosca belemegy az alkuba, ám cserébe hivatalos levelet kér a maga és Cavaradossi szabad távozására. Miután ezt megkapta, egy óvatlan pillanatban leszúrja a rettegett zsarnokot, és elszalad Cavaradossi kimentésére. Nem tudja azonban, hogy Scarpia halála előtt a pribékjeit a festőművész éles golyókkal való kivégzésére utasította. Cavaradossit lelövik, Tosca rájön az aljas cselszövésre, és a rendőrfőnök meggyilkolása miatt üldözőbe vett nő kétségbeesésében és kilátástalanságában leveti magát az Angyalvár tetejéről.

Tosca-metamorfózisok

■ Ez a kegyetlen, tragikus szerelmi történet számos alkotó fantáziáját mozgatta meg, így többféle adaptációt is megért. A teljesség igénye nélkül érdemes felsorolni néhány *Tosca*-adaptációt.

Elsőként említhetem Arthur D. Hall angol író változatát 1888-ból *La Tosca: A Novel* címmel (Rand, McNally & Company, 1888).

1891-ben San'yūtei Enchō a hagyományos rakugo (egy személy által elmesélt) japán színházra, míg Fukuchi Gen'ichirō a kabuki színházra adaptálta.

Röviddel Sarah Bernhardt e Londoni turnéja után elkészült a *Toscának* egy burleszk változata is *Tra-la-la Tosca or The High-Toned Soprano and the Villain Bass* címmel, Francis Burnard átíratában és Florian Pascal zenei paródiájával. 1890 januárjában mutatták be a londoni New Royalty Theatre-ban.

2004-ben egy olasz musicalváltozata is született Lucio Dallának köszönhetően, *Tosca, Amore Disperato* címmel. A rendező a Puccini-opera struktúráját ötvözte Sardou drámájával. Ezt a darabot ma is játsszák Olaszországban. 2010 júniusában az olasz RAI televízió is közvetítette a Gran Teatro di Romában tartott előadást Giorgio Armani kosztümjeivel, Daniel Ezralow koreográfiájában.

Tosca az operában

■ Az a mondás járja, hogy amelyik operaház egy kicsit is ad magára, másorra tüzi a *Toscát*, mert rátermett előadókkal garantált a közönségsiker. Egy felmérés szerint a világ legnépszerűbb operáinak listáján az ötödik helyen szerepel. Nincs elegendő hely és idő arra, hogy felsoroljuk a különböző operatársulatoknál sokféle rendezői elképzelésben színre vitt előadásokat. Ugyanez a helyzet a számtalan hanglemez- és előadás-felvétellel is. Álljon itt azonban, a híres operaházak élő előadásából készült előadásainak DVD-re rögzített szelekciója, amelyet bármelyik operakedvelő beszerezhet.

Royal Opera House, Covent Garden, 1964. Maria Callasszal, Renato Cionival és Tito Gobbival a főszerepekben.

Az 1978-as New York-i Metropolitan Opera híres felvételén Shirley Verrett Luciano Pavarottival és Cornell MacNeillel énekel egy Tito Gobbi által rendezett előadáson.

Ugyancsak a New York-i Metropolitan Opera 1985-ös felvételén Hildegard Behrens-szel, Plácido Domingóval és Cornell MacNeillel találkozunk.

A Veronai Arénában készült 1984-es szabadtéri előadás felvételén Marton Éva a címszereplő Giacomo Aragall és Ingvar Wixell oldalán. Az NVC és az Olasz Rádiótelevízió által készített felvétel rendezője Brian Large. És ez a lista hosszan kiegészülhet az 1990 után készült felvételekkel is.

Színdarab–opera–film

■ A mai közönség számára Sardou drámája lassan feledésbe merül, ám Puccini operájának népszerűsége továbbra is lankadatlan marad. A világ összes operaháza műsorra tűzi ezt a gyönyörű dallamokkal átszőtt, érzelmes operát, és az intendánsok vetekednek a jeles előadókért. A történet ma is magával ragadja a közönséget.

A színdarab cselekménye egy speciálisan megvilágított, statikus díszletben játszódik, ahol a beöltözött, kellően maszkirozott színészek beszédmodorukkal, szavaik ritmusával, hangsúlyaival, dinamikájukkal és az ezt kiegészítő színpadi játékkal, gesztusaikkal, a partnereikhez és környezetükhöz, valamint a tárgyakhoz kapcsolódó viszonyaikkal hoznak létre egy világot a nyers irodalmi szövegből.

Az opera ugyanezekkel az eszközökkel él, de a kifejezőmód változik a zenedramaturgia szabályainak megfelelően. Az előadók a deklamált beszéd helyett énekelve fejezik ki gondolataikat, érzelmeiket, vágyaikat és fájdalmaikat. A kibocsájtott hang volumenéhez, karakteréhez és színéhez viszont egy speciális fizikai állapotra van szükségük, ami befolyásolja a színpadon a mozgási lehetőségeket is. Így – főleg a személyesebb vallomásoknál, mint amilyen például a *Vissi d'arte*, ahol az ária (a színdarabnak megfelelő monológ) énektechnikai előadásmódja komolyan igénybe veszi az előadót – az akció szempontjából statikusnak tűnhet a jelenet, amit viszont gazdagon pótol a szép hang és a bensőségesen vibráló zene. Az énekes műfaj sajátos előadásmódja miatt gyakran a szöveg sem érthető tisztán. Ilyenkor a legjobb vezérfonal a zene. Előnye, de hátránya is az operának, hogy a zene sajátos dramaturgiája határozza meg a darab ritmusát, hangulatát, hangsúlyos részeit, sőt a karaktereket és az egymáshoz való viszonyaikat is. A tempót mutató metronómjelzést szigorúan be kell tartani, különben vagy túl gyors lesz, vagy túl lassú az előadásmód, ami az énekesre és az előadásmódra egyaránt negatívan hat.

Az operának ezt a merevségét oldja fel a film. Itt az előadó nyugodtan állhat egy helyben, és csak az éneklésre figyelhet, mert a kamera mozog helyette. A társaihoz, környezetéhez való viszonyát is jobban ki tudja domborítani a vágásokkal, sőt a karakter lelkiállapotát, reakcióit is tudja sugallni a közelképekkel. Előnye az is, hogy az előadásmód a legtökéletesebb lehet, mivel egy jelenetet többször is újra fel lehet venni, sőt a hangot is be lehet helyettesíteni megfelelőbb előadókkal. A film mozgalmassá teszi mind a színdarabot, mind az operát, mert több akciót tud belevinni, érthetővé teszi a mondani-

valót a szöveg feliratával, személyesebb viszonyt tud kelteni a néző és a karakterek között, mivel megszűnik közöttük a zenekari árok által létrehozott elválasztó tér. Van azonban egy fontos hátránya a filmnek. Nem tudja visszaadni az élő előadás élményét, bármennyire is tökéletes a filmzés és a hangfelvétel. A televízió üvege vagy a mozi vászna a már megtörtént esemény érzését sugallja, nincs meg az élő előadás „itt és most történik előttem” érzése. Ennek ellenére a színház és a zenés színház sokat köszönhet a film speciális technikai nyelvezete által nyújtott kifejezőmódnak, amely újabb és változatosabb művészi élményt és értelmezést tud adni a daraboknak.

Mi újat hoz a filmművészet és az operafilm? Elsősorban a gyönyörű, hiteles helyszíneket, a mozgalmasabb jeleneteket, az izgalmas közelképeket, a teljesen reálisnak tűnő helyzeteket.

Filmes adaptációk

■ A *Toscából* több némafilmváltozat is készült, mint például az 1906-os francia változat, Sarah Bernhardtal a főszerepben, amelyet a Le Film d'Art stúdióban forgattak André Calmettes és Charles le Bargy rendezésében. Utóbbi színészként is szerepelt a filmben. Ezt a kézzel színezett filmet a művésznök letiltotta, mert nem volt megelégedve a saját alakításával, és igyekezett minden kópiát felvásárolni és megsemmisíteni. Emiatt 1908-ban a két rendező újraforgatta a filmet Cécile Sorelrel a főszerepben. A 1912-ben alakult Universal Film Manufacturing Company, a későbbi Universal Pictures egy újabb változatát hozta a *Toscának*, Sarah Bernhardtal. 1918-ban két *Tosca*-film is készült, Pauline Frederickkel a Paramount Pictures-nél, valamint Olaszországban, Francesca Bertinivel a főszerepben. A hangosfilm megjelenésével felvetődött Puccini operájának is a megfilmesítése. Egyik érdekes alkotás az 1941-ben készült adaptáció, amelyben a Sardou-drámát Puccini operájából való részletekkel egészítették ki. A filmet a francia Jean Renoir kezdte el forgatni Rómában (a Tivoliban található, a Római Birodalom korából származó romokat őrző Villa Adrianában) és a környéken, jórészt szabadtéri helyszínen, Imperio Argentínával, Michel Simonnal és Rossano Brazzival. A rendezőnek Olaszországból való kényszerű távozása miatt a filmet a német Carl Koch fejezte be, aki társa volt a forgatókönyvírásban és a film forgatásában is. A film végleges változatához hathatósan hozzájárult az olasz Luchino Visconti rendező, valamint Koch felesége, Lotte Reininger is. Amerikában ezt a filmet *The Story of Tosca* címmel forgalmazták. Musical-melodrámat is készített a RAI *Tosca* címmel 1956-ban, Carmine Gallone rendezésében, Franca Duvallal a főszerepben. A film érdekessége, hogy a filmbeli énekhangot Maria Canigliára bízták, tekintettel arra, hogy a címszereplő énekesnő hangfaja nem volt megfelelő a *Toscához*. Íme egy lehetősége a filmrevitelnek, amivel változatossá tudja tenni ezt a műfajt: ha megfelel a karaktere, fizikuma az előadóművésznek, de a hangja nem, akkor ezt pótolni lehet másnak a hangjával. 1973-ban Luigi Magni forgatott egy ironikus-groteszk dramedyt, a televíziós műfajra jellemző comedy-dramát (vígjátékdramát) Monica Vittivel a főszerepben. 1976-ban Gianfranco de Bosio forgatott filmet a Deutsche Grammophone égisze alatt, Raina Kabaivanská-

val, Plácido Domingóval és Sherrill Milnesszel, Brumo Bartoletti karmester irányításával. Jean-Jacques Beineix francia rendező 1981-es, a thriller műfajba sorolható filmje, a *Diva* cselekménye nagyon sok hasonlóságot mutat a *Toscával*. Nemzetközi összefogással készült televízióra 1992-ben a *Tosca, nei luoghi e nelle ore di Tosca*, Giuseppe Patroni Griffi és Brian Large rendezésében, Catherine Malfitano, Plácido Domingo és Ruggero Raimondi szereplésével és Zubin Mehta vezényletével.

Megemlíthető még Misjel Vermeiren holland rendezőnek a Deccával készített tévéfilmje 1998-ból. A címszerepet ugyancsak Catherine Malfitano énekli, ezúttal Richard Margison és Bryn Terfel oldalán és Riccardo Chailly zenei irányításával. Az egyik legelismertebb operafilm-adaptációnak tekinthető a francia Benoît Jacquot 2001-es operafilmje, ami az EMI Classics megrendelésére készült, Antonio Pappano karmesterrel és a román származású Angela Gheorghiu címszereplésével, Roberto Alagna és Ruggero Raimondi társaságában. 2004-ben pedig Nuria Espert hozott létre egy filmet az *Opus Artéval*. Maurizio Benini karmester irányítása alatt Daniela Dessi, Fabio Armiliato és Ruggero Raimondi énekeltek.

Végezetül a kedves olvasó figyelmébe ajánlom a zeneirodalom három gyöngyszemének meghallgatását a *Tosca* című operából: *Recondita armonia*, *Vissi d'arte* és *E lucevan le stelle*.

